

Het geheugen van de klei

Blik in de Beerput

'Een heel rijke oogst'

Ik vroeg hem of ik het goed had verstaan: heeft klei een geheugen? De directeur van de kleiwarenfabriek vertelde hoe de klei zich voegt in de pers: 'De klei is samengesteld uit een soort wiebertjes die – eenmaal in de pers gedruwd – allemaal in dezelfde richting gaan liggen. Die vorm houden ze altijd vast.' Vanzelfsprekende kennis voor de vakman; voor mij een openbaring. En een bijna poëtische term om nooit te vergeten. Het geheugen van de klei...

Liefde en vakmanschap kwamen we tegen bij de bedrijven in Sneek en Wieringerwerf. Passie voor het ambacht en de eigenschappen van het materiaal, of het nu over het 'bruinen' (verbronzen) van messing ging, of over het maken van de kleine scherpgesneden bakstenen voor Ons' Lieve Heer op Solder. De aannemer was er weer in geslaagd de beste vakmensen te vinden en het was heerlijk om te ontdekken met hoeveel zorg er aan de verschillende onderdelen van het Nieuwe Huis gewerkt wordt. Stap voor stap wordt het ontwerp van architect Felix Claus werkelijkheid. Een huis dat tot op de millimeter is bedacht en gedetailleerd. En terecht. Het geeft straks immers toegang tot een topmonument en moet zich tot die kwaliteit verhouden.

Het gaat nu snel met het Nieuwe Huis. Op 15 september verwijderde wethouder Kajsa Ollongren het laatste stuk van de bekisting in de 5 meter diepe kelderbak en markeerden we feestelijk het Diepste Punt. Nog geen drie dagen later was de ondergrondse passage alweer afgedekt en was de vloer van de begane grond aangebracht. We zijn nu al fors de hoogte in en zien het casco van het Nieuwe Huis per dag groeien. Tegelijkertijd voltooiën we in het Oude Huis de restauratie en richten we ruimte voor ruimte weer in. Spectaculair zijn de vondsten uit de beerput die we nu voor het eerst tonen. Heel nauwkeurig is uitgezocht welke borden, kommen, glazen, pijpen en lepels zeker door de priesters in het achterhuis gebruikt zijn. Die staan er nu op tafel, enkele meters boven de beerput waar ze gevonden zijn. Ze maken de eeuwenoude geschiedenis van Ons' Lieve Heer op Solder tastbaar. Het geheugen van het huis.

Judikje Kiers
directeur

Foto: Ineke Oostveen

Honderden objecten kwamen tevoorschijn uit de eeuwenoude beerput onder het Museum Ons' Lieve Heer op Solder. 'Een heel rijke oogst', constateert conservator Thijs Boers. Uit de overdaad stelde hij een kleine selectie samen die onder de titel *Blik in de Beerput* permanent te zien is in de voormalige keuken van de steegwoning.

De voorwerpen werden ooit gebruikt in de keuken en zijn terechtgekomen in de beerput, die dienst deed als vuilnisbak en afvoer van het secreet (het toilet). Het gaat onder meer om Delfts aardewerk, Chinees porselein, glaswerk, borden en tinnen bestek. De gebruiksvoorwerpen dateren uit de periode tussen 1675 en 1750.

Tastbaar

De beerput onder de stookruimte van het museum kwam tevoorschijn bij de funderingwerkzaamheden van vorig jaar. Het is een enorme bak, van vier bij twee meter, waarop de stortkokers van vier huishoudens uitkwa-

men. Afgaande op de plek waar medewerkers van Bureau Monumenten & Archeologie de objecten in de beerput hebben aangetroffen, is met zekerheid te stellen dat ze afkomstig zijn uit de steegwoning. 'De geschiedenis wordt op deze manier heel erg tastbaar', zegt conservator Thijs Boers. 'Het bijzondere is dat we weten waar de objecten vandaan komen, en wie wellicht de gebruikers ervan waren. Meestal is bij het openen van de beerput het huis dat erboven stond allang verdwenen. In dit geval is het huis er nog en kennen we de bewoners – dat is een zeldzame combinatie.'

Thee

In de periode tot 1739 komen volgens Boers twee pastoors in aanmerking als bewoners van de steegwoning en dus als mogelijke gebruikers van de objecten die uit de beerput tevoorschijn kwamen. Pastoor Laurentius Van Schaijck en pastoor Ludovicus Reijniers. De eerste woonde er alleen, de tweede met zijn drie zussen. Wellicht zegt dat laatste iets over de vondst van het Chinese porselein. Boers: 'De kop en schotel werden gebruikt om thee te drinken. Dat was in die tijd heel modern. Maar het was vooral een vrouwenaangelegenheid. Ik zie het meneer pastoor niet zo gauw doen. Wel zijn zussen.' Zo zijn er meer vondsten die de fantasie van de conservator prikkelen. Hoe kan het dat de Goudse pijp, toch van breekbaar aardewerk, in zijn geheel is aangetroffen in de beerput? Zat iemand op het secreet te roken?

Sjiekker

Ook bijzonder: het bord van Delfts aardewerk is gemerkt, waardoor het beter te dateren valt. Het is afkomstig uit plateelbakkerij De Grieksche A, gelegen aan de zuidkant van Delft, en gesignd door Pieter Kocx. De initialen van deze 'meester', tevens eigenaar van de fabriek, verschenen tussen 1701 en 1722 als signalement op het aardewerk. 'Het is geen anoniem aardewerk, maar ietsje sjiekker', zegt de conservator. 'Het is wat je zo'n beetje verwacht aan te treffen in een redelijk welvarend huishouden. De bewoners behoorden niet tot de elite, dat is ook wel duidelijk. In dat geval hadden we apart aardewerk en porselein gevonden, of zelfs zilver en goud.' Misschien werpt het onderzoek naar pitten en zaden uit de beerput, dat nu nog gaande is, meer licht op de vraag wat de bewoners aten – en dus hoe rijk ze waren.

Animatie

In de voormalige keuken van de steegwoning is het oude toilet, dat was aangesloten op de beerput, nog steeds aanwezig. Welke weg de objecten via het secreet en de put aflegden, is te zien in een speciale animatie die Dennis van der Laan maakte. Door ruimtegebrek kan het museum op dit moment slechts een klein deel van de rijke oogst uit de beerput tonen. Maar de tien objecten geven wel een heel goed beeld. Conservator Boers hoopt dat het museum in het Nieuwe Huis straks meer vondsten kan exposeren. Daar horen dan misschien ook wel de twee houten kuipen bij, die bij graafwerkzaamheden onder dit pand tevoorschijn kwamen. Het zijn forse exemplaren (doorsnee 1.80, hoogte 1.20 meter), gedateerd eind vijftiende eeuw, die in gebruik waren bij de zeepziederij.

Bakstenen en verbronsde kozijnen

Bouwstenen voor het Nieuwe Huis

Overall in het land werken mensen aan de verschillende 'bouwstenen' voor het Nieuwe Huis van Museum Ons' Lieve Heer op Solder. Geheel in de stijl van het museum gebeurt dat met grote zorg en aandacht, soms op ambachtelijke wijze. We nemen een kijkje in een kleiwarenfabriek in Sneek en een galvaniseerbedrijf in Wieringerwerf.

Ruim 13.000 kleine bakstenen leverde firma Dijkstra Kleiwaren inmiddels aan het museum. Samen met de ongeveer 25.000 handmatig gebikte stenen uit het voormalige pand vinden deze nieuwe stenen straks hun plaats in het Nieuwe Huis. Ze vormen daar 'een soort lappendeken' van oud en nieuw metselwerk. Op het terrein van de Sneker fabriek is nog een pallet met een paar honderd steentjes achter gebleven. Het zijn extra exemplaren, voor het geval er iets mis gaat, zegt Dinie Dijkstra die samen met haar man Jaap het bedrijf leidt. Ook boven op de oude droogzolder staan nog reserve steentjes, ongebakken. 'Je weet maar nooit'.

Lange geschiedenis

Dijkstra's Kleiwaren is een fabriek met een lange geschiedenis, begonnen in 1898. Jaap Dijkstra is inmiddels de vierde generatie in het bedrijf. De fabriek met kenmerkende schoorsteen is gevestigd aan de Houkesloot, de verbinding tussen Sneek en het Sneekmeer. Inmiddels ademt alle nieuwbouw eromheen de sfeer van watersport, maar de kleiwarenfabriek houdt vooralsnog dapper stand.

Een jaar of tien geleden heeft de toenmalige burgemeester weleens voorzichtig gesuggereerd dat het bedrijf wel naar een

andere plek zou kunnen verhuizen, vertelt Dinie. Voor de aan- en afvoer van materialen was ligging aan het water toch niet meer noodzakelijk. Voor andere bedrijven was die plek juist heel interessant. En modernisering kon toch ook geen kwaad. Maar na een rondleiding zei de burgemeester wel te begrijpen waarom de Dijkstra's de oude fabriek zo graag handhaven.

Beetje museumachtig

Dinie Dijkstra: 'Wie hier binnenkomt, gaat terug in de tijd. We hebben op een paar plekken aangebouwd, maar verder is er sinds ruim honderd jaar heel weinig veranderd. Het is een beetje museumachtig. Maar er wordt wel hard gewerkt.' Naast het echtpaar Dijkstra gebeurt dat door twee zoons en twee andere personeelsleden. Grote steenfabrieken werken bijna helemaal machinaal, volgens standaarden. In Sneek gebeurt nog veel handmatig. 'We zijn daardoor een stuk flexibeler. We maken mallen op maat, zelfs voor heel kleine aantallen stenen of dakpannen.' Voor de stenen voor het Nieuwe Huis maakte Dijkstra ook een aparte mal. Geen standaardmaat, maar 'lilliput stenen' van 14 bij 10 bij 3 centimeter. Op speciaal verzoek van architect Felix Claus, die samen met een delegatie van het museum eerder al op bezoek was in Sneek. 'Heel bijzonder was dat.'

'Wie hier binnenkomt, gaat terug in de tijd.'

Groningse klei

De klei voor de natuurrode steen is afkomstig uit Groningen. Vanaf de grote bult – 'net met tien vrachtwagens binnengebracht' – gaat de klei over een loopband naar de plek waar het vermalen wordt. Verderop in de donkere ruimte staat een hele reeks metalen mallen. Zodra de stenen op maat gemaakt zijn, gaan ze naar de droogrekken op zolder. Eenmaal droog gaan ze richting de gasoven, waarin het ongeveer 1000 graden is. Het resultaat van dat hele proces is binnenkort aan de Oude zijds Voorburgwal te bewonderen. Dinie en Jaap Dijkstra

zullen dan zeker gaan kijken. Tot nu toe kwam het er niet van naar Amsterdam te gaan. 'We zijn nogal druk. We kunnen niet zomaar weg. We stoken onze ovens ook vaak op zaterdag. En als je dan op zondag een keer vrij bent, is het ook weleens lekker om helemaal niks te doen.'

Verbronsde kozijnen

Bij Galvano Van Wolferen in Wieringerwerf ziet de wereld er heel anders uit. Hier geen oude fabriek, idyllisch aan het water gelegen, maar een strakke nieuwbouwhal op een kaal bedrijventerrein. Toch kent ook Galvano inmiddels een lange geschiedenis, sinds 1947. 'Een voormalig marineman begon toen in Den Helder met een paar nikkel-, chroom- en zinkbakken; een zootje ouwe troep op een houten vloer', schetst directeur Nico van Wolferen. In 1949 kwam zijn vader in het bedrijf; zelf begon hij er rond 1980. Tien jaar geleden verhuisde Galvano van Den Helder naar Wieringerwerf. 'En nu zijn we alweer uit ons jasje gegroeid.' Binnenkort begint de bouw van twee nieuwe hallen. Bij het bedrijf werken inmiddels acht man. Bij het begin van de crisis in 2008 zakte de markt in en sneuvelde veel collega-bedrijven. Inmiddels gaat het al vier jaar heel goed. 'Onze branche levert veel voor de exportindustrie en reageert heel snel op de bewegingen van de wereldeconomie.'

Langdurig proces

Voor het museum gaat Galvano de messing kozijnen verbruinen ofwel verbronzen. Van Wolferen: 'Dat is een belangrijke tak van sport voor ons. Brons is in. Het is begonnen met Tommy Hilfiger, die al z'n winkels ging inrichten met brons. Ook grote hotels en scheepsbouwers zijn er dol op.' Zijn bedrijf verbronsde onder meer de gevel van het Hilton in Parijs. Voor Ons' Lieve Heer op Solder gaat het om vijftien grote messing delen (sommige van twee bij vier meter), die worden ondergedompeld in een bad vol chemicaliën. Galvano is een van de weinige bedrijven met een messingbad dat daarvoor groot genoeg is. 'Het is een langdurig proces van dompelen, spoelen, kijken. Steeds opnieuw. Zo brengen we langzaam maar zeker een bronskleur aan. Daarna drogen en vlakvrij maken. Vervolgens de boel in de was zetten om de bronskleur nog verder naar voren te halen en bescherming te geven.'

'Brons is ongrijpbaar, dynamisch, het leeft, het kleurt op, afhankelijk van allerlei factoren.'

Duizend tinten

Het is een heel bewerkelijk proces, dat bij elke galvaniseur tot een iets ander eindresultaat leidt. 'Brons kan in wel duizend tinten opleuren; het is heel moeilijk om exact naar één bepaalde brons tint toe te werken. Brons is ongrijpbaar, dynamisch, het leeft, het kleurt op, afhankelijk van allerlei factoren: van luchtvochtigheid en uv-straling tot de snelheid van opdroging. Het ondergaat heel veel invloeden, net als het leven zelf.' Dat maakt het ook lastig om precies te voldoen aan de wens van de klant. Dat heeft Van Wolferen ook gezegd tegen de museumdelegatie die niet alleen naar Sneek maar ook naar Wieringerwerf ging. 'Allemaal heel betrokken mensen. Ze konden het verhaal heel goed aanvoelen. Heel anders dan de eerste de beste inkoper van industriële goederen die alleen maar op de prijs let.'

15 september 2014

In aanwezigheid van alle betrokkenen bij de bouw, vertegenwoordigers van de fondsen, en het museumteam verwijderd wethouder Kajsja Ollongren het laatste deel van de bekisting van de betonnen wanden in de ondergrondse Passage. Hiermee werd het bereik van het Diepste Punt van het Nieuwe Huis feestelijk gemarkeerd. Foto's: Peter Boer

Architect Felix Claus

Tussen reconstructie en vernieuwing

Architect Felix Claus houdt kantoor in een strak, modern pand in IJburg, met majestueus uitzicht op het Markermeer. Dat past wel bij de grote projecten waarbij hij doorgaans is betrokken. Vanaf de vierde verdieping lijkt de wereld van het kleine museum aan de Amsterdamse gracht ver weg. Toch ontwierp juist Claus het Nieuwe Huis van Ons' Lieve Heer op Solder.

Toen het museumbestuur zich met dat verzoek zo'n tien jaar geleden tot hem wendde, kwam dat voor Claus op het juiste moment. De bestuurders stelden als voorwaarde dat de architect zich persoonlijk met het wordingsproces zou bemoeien, en niet een projectleider van het bureau dat hij samen met Dick van Wageningen leidt. 'Nou, dat kwam goed uit. Daar had ik zelf ook weleens zin in.' En hij voelde, naast alle grote projecten van het architectenbureau, ook wel voor een veel kleinschaliger klus. 'In de binnenstad van Amsterdam moet je chirurgisch te werk gaan. Je moet als een *Feinmechaniker* op tienden van millimeters nauwkeurig werken.' Dat vergt naast grote zorgvuldigheid ook een flinke portie geduld en doorzettingsvermogen, weet hij inmiddels.

Emotionele kant

Claus: 'Je moet je goed realiseren dat je in het alleroudste stukje van Amsterdam zit. Daar zit – hoewel dat misschien een beetje naar klinkt – een emotionele kant aan. Het museum is niet een of ander abstract grachtenpand, het is een pand dat met de geschiedenis van de stad te maken heeft, verknoopt met religieuze ontwikkelingen. Het raakt aan de ziel van de stad.' Dat verklaart ook waarom de ontwikkeling van het Nieuwe Huis een zaak van lange adem was. 'Het heeft heel wat voeten in de aarde gehad. Maar terecht. Ik wil me daarvoor helemaal niet beklagen; het hoort erbij als

je op zo'n plek iets nieuws ontwikkelt. Dan moeten de voorstellen voortdurend getoetst worden, aan wettelijke kaders, maar ook aan 'zachtere' kaders van monumentenzorg en welstand.' Die toetsing was soms 'om moedeloos van te worden', geeft Claus toe. Tijdens de zoveelste bijeenkomst met de welstandscommissie heeft hij weleens overwogen ermee op te houden. 'Op dat soort momenten heeft Judikje Kiers me bij de les gehouden.' Claus prijst zich gelukkig met de grote betrokkenheid van directie en bestuur van het museum. 'Van zo'n gedreven opdrachtgever kun je alleen maar dromen. Iedereen is er voor de volle honderd procent bij betrokken.'

Logistieke beweging

Het Nieuwe Huis wordt niet erg groot. 'Het is ook maar een grachtenpandje', zegt Claus. 'Het was passen en meten om alles erin te krijgen.' Het Nieuwe Huis is de entree van het museum, met garderobe en toiletten. Daarnaast komt er ruimte voor educatieve programma's, een museumcafé, winkel en kantoor. 'Dat moet allemaal goed functioneren.' De 'routing' kostte Claus de meeste hoofdbreken. 'Er moet een ingewikkelde logistieke beweging plaats hebben: de mensen die het Oude Huis ingaan en daarna weer verlaten, moeten door dezelfde onderdoorgang. De routes moeten worden gescheiden, maar het viel niet mee om dat binnen het beperkte aantal vierkante meters georganiseerd te krijgen.'

Interessante stap

Ondertussen waren er heel wat discussies over de status van het Nieuwe Huis. Claus: 'Mijn opvatting was: het is een oud pand, maar geen monument. Daar kunnen we dus best wat flexibel mee omgaan; de wet biedt daarvoor de ruimte. Maar de commissies waren bang daardoor een precedent te schep- pen. Dat vond ik onterecht. Die kwestie hebben we echt tot de bodem uitgediscussieerd. En dat was goed; daarna konden we ook weer verder. Met frisse moed.' Voor herbouw van het pand 'zoals in een openlucht museum' voelde de architect niks. 'We zijn steeds scherp aan de wind blijven varen. Straks staat er iets waarvan wij denken dat het een heel interessante stap is tussen reconstructie en vernieuwing. We willen duidelijk maken dat hier iets nieuws aan de gang is, iets belangrijks. Waarom? Omdat het de toegang is tot een van de belangrijke musea van Amsterdam, waar op

termijn jaarlijks misschien 150.000 bezoekers komen. Dat mag je best laten zien.' Het Nieuwe Huis moet 'geen abstract ding, maar een warm gebouw' worden. Vandaar Claus' keus voor verbronsde kozijnen. 'Dat geeft een duurzame, warme uitstraling. We willen écht materiaal, met een tastbare uitstraling.' Met de oude bakstenen bouwen werklieden straks het oude pand weer op. In sommige ramen metse- len ze de nieuwe lilliput-stenen uit Sneek. 'Daardoor ga je een heel bijzondere gelaagdheid in het gebouw ontdekken. Dat is het gevolg van alsmaar doorkletsen – daar komt uiteindelijk iets goeds uit.'

Foto: Daniel Nicolas

Zoek de verschillen

Dankzij de afbraak van het pand op nummer 38 is de zijgevel van het museum tijdelijk goed zichtbaar. Maar nog steeds is het onmogelijk om Ons' Lieve Heer op Solder te zien als in het beeld dat tekenaar J.A. van der Drift schetste. Op zijn prent uit 1868 liet hij voor het gemak nog meer grachtenpanden buiten beeld. Waarom? Misschien om te laten zien hoe groot 't Hert was? Of om de bijzondere zijgevel te tonen?

De kunstenaar heeft zichzelf volgens conservator Thijs Boers 'grote artistieke vrijheid' gegund. Hoewel ook het perspectief niet klopt – de toren van de Oude Kerk staat te dichtbij – heeft Van der Drift verder vrij nauwkeurig gewerkt. 'De grootte van de vensters klopt aardig, al zitten er sommige op de verkeerde

plaats. Hij moet er een flinke klus aan hebben gehad. Hij zal veel in de steeg hebben gestaan, met zijn hoofd in de nek.'

Johannes Adrianus van der Drift (1808-1883) kwam uit Den Haag. Hij volgde de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam en was lid van Arti et Amicitiae. Hij werkte in België, Den Haag, Roermond, Venray en Weert. Hij behoorde tot het Atelier Cuypers/Stolzenberg in Roermond en woonde daar in de woning van de vader van P.J.H. Cuypers. In zijn Amsterdamse periode woonde Van der Drift enkele jaren in de Warmoesstraat. Wellicht was hij parochiaan van de kerk die hij zo fraai vastlegde in deze prent, die zich bevindt in Collectie Atlas Dreesmann.

Foto: James Stokes

The Wunderkammer

23 oktober 2014 – 5 januari 2015

De monumentale Cromhouthuizen aan de Herengracht 366-368 vormen dit najaar het decor voor twee fleurige presentaties. In de tentoonstelling *Into the Woods* tovert bloemisten- en styling-collectief 'The Wunderkammer' enkele zalen om tot een bosachtig tafereel. Natuurlijke materialen zoals mos, takken, boomschors en herfstblad worden verwerkt tot kunstobjecten en manshoge installaties. Met gebruik van bijzondere kerst-gerelateerde voorwerpen uit de collectie van het Bijbels Museum verzorgt het collectief de hele maand december een speciale kerstaankleding, getiteld *Volg de ster*.

**CROMHOUT
HUIZEN**

Foto: Co de Kruijf

Agenda

30 november
Vriendenochtend
7 december
Solderviering aanvang 11.00 uur
24 december
Kerst nachtmissen 20.00 en 22.00 uur
4 januari 2015
Solderviering aanvang 11.00 uur

Sinterklaas

Voor kinderen van 5 tot 10 jaar – en hun ouders – hebben we de komende weken een speciale *Sint op Solder* familiespeurtocht langs verschillende sinterklaasobjecten. Samen met hun ouders beantwoorden kinderen allerlei vragen en voeren ze opdrachtjes uit. Daarnaast is er de *Feest! Op Solder* audiotour. Tijdens deze individuele tour doorkruisen kinderen het museum en krijgen ze informatie over de oorsprong van verschillende feestdagen, waaronder Sinterklaas. Kinderen kunnen punten verdienen met quizvragen en krijgen na afloop een diploma. De audiotour is voor kinderen van 10 t/m 12 jaar.

Vrienden

30 november 11.00 uur – 12.30 uur

Vriendenochtend

Op zondagochtend 30 november organiseren we de tweede vriendenbijeenkomst van dit jaar. Judikje Kiers zal u het laatste nieuws over de bouw vertellen en indien mogelijk bezichtigen we de bouwplaats. Daarna is er aandacht voor de nieuwste opstelling in het museum *Blik in de Beerput*, met archeologische vondsten. U bent van harte welkom. Graag aanmelden via b.buchner@opsolder.nl

Programma

11.00 uur inloop met koffie en thee
11.30 uur ontvangst door Judikje Kiers en indien mogelijk bezichtigen bouwplaats
12.00 uur bezichtigen *Blik in de Beerput*
12.30 uur einde programma

Kerstviering

Nachtmissen Op kerstavond, 24 december, zijn er twee nachtmissen; om 20.00 uur en om 22.00 uur. Kaarten kosten 15 euro en kunnen gereserveerd worden via communicatie@opsolder.nl. Vrienden van het museum hebben gratis toegang (maximaal 2 kaarten per persoon).

Kerstversiering Ook dit jaar wordt er in de kerk weer een grote kerststal opgesteld uit het bezit van kunstenaar en verzamelaar Clemens Merkelbach van Enkhuizen. Verder zijn er twee bijzondere reliëfs te zien die in 2014 aan het museum zijn geschenken door de heer B.A.M. Peters. De gipsen reliëfs zijn ongeveer 70 cm bij 70 cm en tonen afbeeldingen uit het kerstverhaal.

Ja, ik word vriend van Ons' Lieve Heer op Solder en steun het museum voor

- € 25,- per jaar
 Een hoger bedrag, namelijk € _____ per jaar

Naam _____

Adres _____

Postcode en woonplaats _____

Telefoonnummer / e-mail adres _____

Handtekening _____

Stuur deze bon op naar: Museum Ons' Lieve Heer op Solder
Oudezijds Voorburgwal 40 1012 GE Amsterdam
Vrienden van Museum Amstelkring rek.nr. NL78INGB0004980924

Colofon

De verantwoordelijkheid voor gesigneerde stukken berust geheel bij de auteurs. Overname van teksten of delen ervan is slechts toegestaan met bronvermelding en/of schriftelijke toestemming van de auteur.

Redactie: Bert van der Kruk, Judikje Kiers
Eindredactie: Patricia Bosboom
Vormgeving: Studio Berry Slok
Druk: Drukkerij Tesink
Foto's: Museum Ons' Lieve Heer op Solder, tenzij anders vermeld
© Ons' Lieve Heer op Solder

